

Odpověď na recenzi Hany Kubátové

Ve své recenzní stati „O paměti holocaustu“ (2013, *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49 (4): 645–651), jejímž předmětem je i moje kniha *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu* (Praha: Argo 2011), Hana Kubátová tvrdí, že hlavní předpoklad této knihy byl nedávnou historickou literaturou o paměti nacistické genocidy vyvrácen. Tímto předpokladem má být, že o této genocidě se „v prvních dvou desetiletích po druhé světové válce nemluvílo“ (s. 646), že „společným cílem poválečné Evropy bylo (na ni) zapomenout“ (ibid.), přičemž „(p)odle Barši (...) na holocaust zapomněli nejen původní svědci či přímo pachatelé, ale také jeho oběti“ (s. 647). Podle Kubátové kladu „rozpomenutí“ se amerických Židů do konce šedesátých let, tedy do doby, kdy si na něj podle mně také „vzpomněl“ stát Izrael (ibid.). Vycházím prostě z „nesprávného předpokladu“, že prvních dvacet let po válce bylo „obdobím ticha“, obdobím „mlčení“ (s. 649) či, slovy Hasii Dinerové, „dobrovolné skupinové amnézie“, přičemž o holocaustu se „začínalo mluvit“ (s. 650) teprve od šedesátých let. Proti této „iluzi mlčení“ (s. 649) mají stát nálezy historického bádání posledních let včle s knihou editovanou Davidem Cesaranim a Ericem J. Sundquistem (*After the Holocaust: Challenging the Myth of Silence*. London, New York: Routledge 2012), jejíž podtitul si klade výslovně za úkol „mýtus velkého ticha“ napadnout. Nové výzkumy mají dokazovat, že diasporičtí Židé v Evropě a Americe ani stát Izrael o holocaustu v prvních dvou poválečných desetiletích nemlčeli.

Doufám, že se mi v brzké budoucnosti naskytne příležitost zhodnotit přínos literatury, k níž Kubátová odkazuje. Na tomto místě musí stačit konstatování, že pokud je její hlavní výtěžek takový, jak ho prezentuje Kubátová, pak nikterak nevyvrací tvrzení obsažená v mé knize. Jejím předpokladem totiž není, že by se o nacistické genocidě prvních dvacet let po válce nemluvílo, ale že se o ní mluvilo jiným způsobem, než jak o ní mluví diskurz holocaustu, který nastoupil v poslední čtvrtině minulého století. Jinak řečeno: když se na ni vzpomínalo v padesátých letech, vzpomínalo se na ni v jiných významech, s jinými záměry a často i na jiných místech, než v jakých významech, s jakými záměry a na jakých místech se na ni vzpomínalo v letech osmdesátých a devadesátých.

Nejenže představy poválečného „zapomnění“ a „ticha“ nepřijímám, ale dokonce je v knize explicitně odmítám, obzvláště v té podobě, v jaké jsou „zapomnění“ a „ticho“ považovány za „vytěsnění“ traumatické vzpomínky. Na stranách 60 a 61 například souhlasně cituji Petera Novicka a Jean-Michela Chaumonta, kteří oba považují představu o mlčení o nacistické genocidě Židů *jakožto holocaustu* – tedy v těch významech a hodnoceních, které tato událost získala v sedmdesátých a osmdesátých letech – za anachronismus: lidé prostě nemohli zamlčovat a zapomínat něco, o čem nevěděli. Holocaust jako jedinečná, na ostatní události 2. světové války neredukovatelná, s nimi nesouměřitelná a od nich zřetelně izo-

lovaná událost prostě ve čtyřicátých a padesátých letech ještě neexistoval, a tudíž nemohl být ani zapomenut. Od něj ovšem musíme odlišit nacistickou genocidu evropských Židů. Jako jedno z mnoha nacistických zvěrstev a často s nimi směřovaná byla součástí evropské i severoamerické paměti; jako katastrofa evropského židovstva byla součástí paměti diasporických i izraelských Židů, byť jejich vzpomínání na ni neslo stopy ambivalence (překonávané v Izraeli důrazem na heroismus vzbouřenců varšavského ghetta, v diaspoře – např. ve Francii – pak akceptací zahrnutí deportovaných Židů pod kategorii deportovaných odbojářů) a nevedlo k radikální redefinici židovské a izraelské identity. *Židovská paměť* genocidy začíná ztrácet svou ambivalenci teprve v šedesátých letech a stává se opěrným bodem redefinice židovské a izraelské identity až na přelomu let šedesátých a sedmdesátých. *Nežidovská paměť* genocidy v západních zemích se proměňuje do paměti holocaustu od konce sedmdesátých let.

Kubátová sice zmiňuje, že v knize odlišuji „genocidu“ od „holocaustu“ (věnuji tomu celou třetí kapitulu), vzápětí mně však stejně vkládá do úst, že hovořím o zapomínání na holocaust a o mlčení o něm. Jak mohlo dojít k tak velkému nedorozumění? Jednou příčinou mohlo být to, že nepostřehla specifické významy, které jsem ve své knize dal jinak vágním a mnohoznačným termínům „paměť“ a „vzpomínání“. Druhou příčinou pak mohlo být to, že nevzala v úvahu, že moje kniha si neklade za cíl systematicky shrnout empirickou literaturu o paměti genocidy Židů, ale používá jí selektivně pro kladení konceptuálních a interpretačních otázek. První příčinou je tedy smíšení konceptů, druhou smíšení žánrů.

Specifikaci pojmu paměti věnuji první dvě kapitoly knihy. V první kapitole vymezuji paměť funkcí, kterou hraje při ustavování, udržování a proměně kolektivní identity a ospravedlňování kolektivních projektů. Zatímco v této kapitole je klíčový protiklad mezi pamětí a historií (jejíž primární funkcí je poznání), ve druhé kapitole je klíčovým protiklad mezi pamětí jednotlivců, rodin či malých společenství a pamětí velkých, vnitřně diferencovaných kolektivů, jako jsou moderní národy a jejich státy, – tedy mezi pamětí „soukromou“ a „veřejnou“: těžiště první leží v psychických procesech a druhé v procesech interpretace a politického sporu. Uznávám provázanost obou rovin – obzvláště při vzpomínání na takové krajní události jako je nacistická genocida Židů. Upozorňuji však čtenáře, že moje úvahy se primárně zaměřují na paměť veřejnou, nikoliv soukromou (s. 57). Mým tématem tedy není paměť nacistické genocidy obecně, ale jen v té míře, v jaké ji vzpomínající obdařují širší politickou a veřejnou relevancí. Mou tezí je, že tuto relevanci začalo židovské i nežidovské vzpomínání na nacistickou genocidu získávat v šedesátých až osmdesátých letech souběžně s obecným šířením a etablováním termínu holocaust jako vlastního jména této události. Jak naznačuje i podtitul mé knihy, jejím tématem jsou okolnosti a podoby této politizace paměti genocidy, k níž dochází – v Izraeli, USA i západní Evropě – masivně až v poslední třetině minulého století. Výjimkou z tohoto pravidla byl Sovětský svaz, v němž dal Stalin (veden politickým kalkulem) ještě v průběhu genocidy prostor židovsko-komu-

nistickým intelektuálům včele s Vasilijem Grossmanem a Iljou Erenburgem, aby veřejně zdůraznili specifičnost židovského utrpení, a umožnil, aby se poukaz k ní stal součástí oficiálního sovětského zdůvodňování podpory vzniku státu Izrael (s. 11–12). V tomto zvláštním případě je – po Stalinově antisemitském a antisionistickém obratu – skutečně možné hovořit o zamlčování a vytěsňování něčeho, co bylo předtím veřejně uznáno a podtrženo.

Až na tuto přechodnou sovětskou výjimku však paměť nacistické genocidy Židů neplnila ve čtyřicátých a padesátých letech důležitou politickou funkci ve veřejných diskurzích. To vůbec neimplikuje představu „velkého ticha“ o této události, ale jen to, že významotvorné a hodnotové rámce, v nichž se k ní referovalo, jí nesvědčovaly nějakou bezprostředně aktuální politickou relevanci, a že vzpomínka na ni měla ve veřejných diskurzích i uměleckých artefaktech okrajové místo. V dílech, v nichž takovou relevanci získala – jako například v úspěšném dramatickém a filmovém ztvárnění deníku Anny Frankové – byla genocida chápána zcela opačně, než jak ji chápala holocaustová díla konce minulého století: figurovala v nich jako jeden z případů širší kategorie politického útlaku, nelidskosti a diskriminace menšin, nikoliv jako jedinečná událost nezařaditelná pod žádnou obecnou kategorii – nefigurovala v nich tedy ještě *jako holocaust*. Právě proměna univerzalistického rámce na rámec partikularistický – s Tzvetanem Todorovem řečeno posun od exemplární k doslovné paměti – je jedním z hlavních témat knihy.

Doslovná paměť genocidy jako jedinečné události byla ovšem hned od konce války samozřejmou součástí vzpomínkových rituálů diasporických i izraelských Židů. Nebyla však vázána na boj o uznání této jedinečnosti nežidovským světem ani se o ní neopírala redefinice židovské identity v diaspoře či sionistického projektu v Izraeli. Ti diasporičtí Židé, kteří se nevydali cestou asimilace, sice v tomto období vzpomínali na genocidu hodně (pietními akty i texty), ale vzhledem k většinovým národům, které je obklopovaly, spíše v „soukromí“ svých židovských společenství – symbolem tohoto typu vzpomínání může být památník otevřený roku 1959 v interiéru pražské Pinkasovy synagogy, do níž tehdy (na rozdíl od dneška) jen málokdy zavítal někdo jiný než sami Židé.

Moje interpretace proměny významu nacistické genocidy Židů, v souladu s níž začala hrát její paměť důležitou roli v (re)definici židovských i nežidovských kolektivních identit, může být zpochybněna buďto jinou interpretací této proměny, anebo tvrzením, že k žádné takové proměně nedošlo. Nemůže však být zpochybněna tvrzením, že Židé v prvním poválečném období na genocidu vzpomínali, neboť to moje kniha předpokládá. Jejím východiskem není rozdíl mezi absencí a přítomností paměti, ale rozdíl mezi dvěma podobami paměti – nejde v ní tedy primárně o to, *zda* se vzpomínalo, nýbrž o to, *jak* se vzpomínalo. V té míře, v jaké je i v ní ve hře otázka „*zda*“, se pak netýká paměti jako takové, nýbrž paměti politizované a spoluvytvářející kolektivní identitu. Právě smíšení obecného a specifického konceptu paměti zřejmě svedlo Kubátovou k tomu, že si *mé* mlčení o paměti genocidy v padesátých letech vyložila jako doklad toho, že si

myslím, že v těchto letech mlčeli o genocidě Židů. Navzdory podtitulu mé knihy nevzala v úvahu to, že jejím předmětem není paměť nacistické genocidy obecně, ale ta z jejich podob, která je součástí politiky holocaustu.

Druhou příčinou nedorozumění mohlo být, že přehlédla otázky, které knihu strukturují, a spolu s nimi i její specifický žánr. Má kniha není historiografickým výzkumem paměti nacistické genocidy ani systematickým shrnutím takového výzkumu, ale filosoficko-historickým esejem (podtitul ohlašuje „úvahy“), jehož cílem je navodit sérii epistemologických, estetických, kulturních i morálních problémů spjatých s politikou holocaustu: devět ze čtrnácti kapitol svými názvy ohlašuje problémy, jen pět jimi signalizuje sondy do historie paměti genocidy. Mezi navozenými problémy pak ústřední místo zaujímá otázka, zda a jak lze vysvobodit vzpomínání na nacistickou genocidu Židů z jeho používání různými partikulárními skupinami a politickými aktéry pro legitimizaci jejich boje o uznání a moc a dát mu eticky univerzalistický smysl. Protože se paměť nacistické genocidy stala nástrojem politického boje během poslední třetiny minulého století, většina mých empirických odkazů samozřejmě směřuje do tohoto období. Jedním z dokladů toho, že tato skutečnost nijak neimplikuje předpoklad, že se v předcházejícím období o genocidě mlčelo, je, že při hledání cesty z „politiky holocaustu“ k „etice genocidy“ v poslední kapitole čerpám inspiraci z textů, které jí právě v prvních dvaceti letech po porážce nacismu věnovali D. Rousset, P. Levi, G. Bataille, H. Arendt či T. W. Adorno.

V té míře, v jaké vedou k dialogu, jenž pomáhá jeho stranám adekvátněji rekonstruovat nejen pohledy druhých, ale také pohled vlastní, představují nedorozumění milníky na cestě intelektuálního pokroku. V souladu s tím doufám, že tato odpověď na recenzní esej Hany Kubátové mi umožnila lépe a přesněji zformulovat základní východiska a teze mé knihy a rozptýlit dvojznačnosti, které – jistě i vinou některých nedostatečných či matoucích formulací – mohou svést i pozorného čtenáře či čtenářku k jejich desinterpretaci. Věřím, že tato naše výměna nebude jen slepým ramenem, ale stane se předehrou k české diskusi o tom, do jaké míry poslední vlna historiografie paměti nacistické genocidy Židů skutečně zpochybňuje základní teze autorů předcházející vlny (P. Novick, T. Cole, T. Segev, I. Zerthal, J.-M. Chaumont, S. Moyn), z nichž jsem čerpal podněty pro otázky, které jsem si kladl ve své knize.

Pavel Barša